

„Otthont a Hazában”: Romák rendszerszintű kirekesztésének felszámolása

„[...] minden, ami rosszul működik ebben a társadalomban, az hatványozott erővel ütközik ki a romákkal kapcsolatban – miközben annak hatása, ami jól működik, rendszerint el sem ér hozzájuk.”¹ (Dupcsik Csaba)

A politikai pártok választási programjaikban általában klisészerűen említik meg a „romák integrációját”, „esélyegyenlőségét”, „felemelését”, sőt a „romák emancipációját” elősegítő nagy elképzeléseket. S aztán a választások után bármikor erkölcsi és politikai felelősség nélkül képesek ezeket felfüggeszteni a különböző politikai és gazdasági alkuk érdekében. Ahhoz, hogy ezt a politikai mentalitást felszámoljuk, minden demokratikus pártnak erkölcsi kötelessége és felelőssége a romákat rendszerszinten kirekesztő társadalmi, gazdasági és politikai struktúrákkal szembenézni, megakadályozni és szankcionálni azokat. **A romákkal szembeni közöny és társadalmi kirekesztettség megszüntetése nemcsak morális kötelezettség, hanem az ország fenntartható és normális működésének alappillére: közügy.**

Magyarországon a romák (kb. 600-800 ezer ember) alkotják a "rasszizált" emberek legnagyobb számú csoportját, akiket a fehér többség évszázadok óta tudatosan és tudatalatti módon lenéz, megvet és megkülönböztet. A romák hátrányos társadalmi és politikai megkülönböztetését a fehér többség – különböző társadalmi folyamatokon keresztül – racionalizálja, internalizálja, intézményesíti és normává alakítja. Ebben az értelemben a "rasszizálás" olyan politikai és társadalmi folyamat, amely az emberiség biologizáló és hierarchizáló felosztásának biopolitikai legitimációját szolgálja. Tehát ideológiaként, normatív módon igazoljuk, hogy teljesen normális a népesség egy bizonyos csoportját – adott esetben a romákat – alárendelt és elnyomott helyzetben tartani. A rasszizmus nem csak sértő beszédmódban, hanem elnyomó struktúrákban és a kirekesztést normalizáló folyamatokban is megnyilvánul. Így nagyon erős strukturális kirekesztettséggel, kiszolgáltatottsággal és esélytelenséggel kapcsolódik össze, ami áthatja a különböző jogi és intézményes procedúrákat, és ami szisztematikus, rendszerszintű társadalmi kirekesztettséget eredményez.

A rendszerváltás utáni kormányok (többségében látszat) roma stratégiái, kormányhatározatai, intézkedésomagjai nem tudták/nem tudják kompenzálni és megállítani a romák strukturális kirekesztettségét, strukturális munkanélküliségét, jövedelmi szegénységét, amit aztán a gazdaság neoliberalizálódása, a 2008-as világválság, majd a 2010 utáni autoriter neoliberális kapitalizmus felerősített és a végletekig fokozott. Az esélyteremtő jóléti állam létének és beavatkozásának hiányában szinte visszafordíthatatlan társadalmi kasztosodás és tartós térbeli szegregáció valósult meg az elmúlt három évtizedben, aminek társadalmi feszültségeit és katasztrofális következményeit mindannyian érzékeljük. A romák jelentős részéről a társadalom lemondott és „lassú szociális halálra” ítélte a perspektíva nélküli, leszakadó térségekben vagy városi szegregátumokban, ahol a nyomor és a kiszolgáltatottság új formái jelennek meg.

¹ Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 247. o.

A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek öröklődése és újratermelődése, nemcsak a veszteseket, hanem az egész társadalmat sújtja, aminek a megakadályozását és felszámolását nem lehet tovább halasztani. A kirekesztettségben és társadalmi megvetésben élők befogadása, a szociális és létbiztonság feltételeinek megteremtése mindannyiunk feladata és felelőssége.

Rasszizált struktúráképzés

A romákat, akik mára a társadalom kb. 6-8%-át teszik ki, szinte minden kutatás, szakirodalmi hivatkozás a „rendszerátalakítás veszteségeinek” nevezi. A rendszerátalakítás óta a romák és a többségi társadalom közötti térbeli és társadalmi hátrányok az élet szinte minden területen folyamatosan nőttek. Ezek az összetett egyenlőtlenségek, amelyek tovább gyengítették a romák társadalmi mobilizációját, iskolai, munkaerőpiaci, lakhatási esélyeit, szociális és egészségügyi intézményekhez való hozzáférést. Ezáltal a szegénység tartós fennmaradását és mélyülését erősítették meg. A roma reprezentatív kutatások (1971; 1993; 2003) összehasonlításából tudhatjuk, hogy a romák harmada a leghátrányosabb helyzetű észak-magyarországi megyékben, Borsod-Abaúj-Zemplénben, Hevesben és Nógrádban él. Noha hagyományosan nagy számban éltek itt romák (már az 1893-as felmérés is ezt állapította meg), mind lélekszámuk, mind a roma népességen belüli arányuk nőtt. Amíg 1971-ben csak minden ötödik, addig 2003-ban már minden harmadik roma itt élt. A rendszerátalakítás utáni, tömeges munkanélküliség, az önkormányzati lakások privatizációja, a lakás és munkaerőpiac átstrukturálódása, a jóléti szolgáltatások alanyi jogon való megszüntetése, a 2008-as pénzügyi válság, majd az azzal összekapcsolódó hitelválság tovább erősítette a romák perifériákra való szorulását.

2015-ben a romák rendszerátalakítás utáni ügyeivel kapcsolatos áttekintésben² jól látható a roma és nem roma háztartások jövedelmi szegénységének alakulása. „A 25 év alatt a cigányság fizikai és társadalmi életesélyei nem javultak, inkább romlottak. A rendszerintegráló elemek terén a romák és a nem romák közötti távolságok tovább nőttek. Ennek egyik jele jövedelmi szegénységük alakulása: 1992–2014 között a teljes népesség szegénységi aránya 12-ről 17 százalékra, a roma háztartások szegénységi rátája 53-ról 69 százalékra emelkedett [...]. 2013-ban a cigány gyerekek (0–17 évesek) közel 70 százaléka élt jövedelmi szegénységben és súlyos anyagi nélkülözésben, a nem roma gyerekek körében 20, illetve 28 százalékos ez az arány” (Farkas 2017:384-85).

Elemzések alapján a rendszerátalakítás után a romák tartós munkaerőpiaci kirekesztettsége, formális munkanélkülisége és mélyszegénysége összekapcsolódott az ún. „cigányproblémával” és a rasszizált struktúráképzés alapjává vált. Ilyen struktúráképző elemek például a hatalomhoz, vagyonhoz és tudáshoz való hozzáférés és azok birtoklása, amelyekben a romák többsége nincstelenként jelenik meg. A rendszerátalakítás kritikai elemzői azt állítják, hogy nem elég a romák felülreprezentáltságát hangsúlyozni a tartós munkanélküliek közt, hanem fontos kiemelni a

² Farkas Zsombor: 'Mozaikok a "cigányság ügyének" rendszerátalakítás utáni 25 évéből', in Ferge Zsuzsa, *Magyar Társadalom- és Szociálpolitika 1990-2015*. Osiris Kiadó, Budapest, 2017, 264-386. o.

„cigány-magyar” rasszizáló különbségtétel folyamatát, amiben az előnytelen osztálypozíció (tartós munkanélküliség, időszakos bizonytalan fekete foglalkoztatás) szorosan összekapcsolódik a stigmatizált „cigány” identitással³. Ez a rasszizáló, különbségtévő folyamat szorosan kapcsolódik mind a hazai, mind a globális kapitalista termelési módhoz, amely határt képez a formális foglalkoztatottak és az informális (fekete és szürke) gazdaságban, kizsákmányoló foglalkoztatásban részt vevők, vagy a foglalkoztatásból teljesen kiszoruló közt. Paradox módon, a romák éppen a formális munka világából való kirekesztettségük által, tartalékseregként (surplus population) járulnak hozzá a kapitalista, profittermeléshez. Az olcsó, kiszolgáltatott, kizsákmányolható munkaerejükkel a gazdasági ciklusoktól függően tudnak betagozódni a bér munka legalsó szintjeire, vagy a válságok idején egyrészt az informális feketegazdaságba, másrészt a kiszorultak és megvetettek tereiben próbálnak túlélni⁴.

Annak ellenére, hogy a gazdaságnak a bővülő-felívelő szakaszában szüksége van az olcsó, kiszolgáltatott, kizsákmányolható rasszizált tartaléksereg, a helyi hierarchikus rendszerben ők az „érdemtelen”, „élősködő”, megvetett szegények, akik nem ritkán a szélsőjobb oldali mozgalmak céltáblájává váltak. Éppen ezért, **kérjük a demokratikus ellenzéki pártok vezetőit, hogy azokban a választókerületekben, ahol a romák felülreprezentáltak, ott az legyen a legfontosabb alapszabály, hogy olyan képviselők indulását ne támogassák, akik támogatják és egyetértenek ezen mozgalmak ideológiájával. Ez mérhetetlenül rombolná az ellenzéki demokratikus pártok hitelét és antirasszista politikáját.**

Az erről való vitát nehezíti, hogy még a progresszív baloldal is pusztán szűken értelmezett identitáspolitikaként értelmezi a romák politikai, jogi és társadalmi követeléseit. A fasizálódott autoriter neoliberális kapitalista rendszerben az identitáspolitikai értelmezés helyett, a romák követeléseit rasszizált strukturális igazságtalanságok és egyenlőtlenségek finom, összetett folyamatain és pozícióin keresztül lehet megérteni.

Mint azt más kutatók is javasolták, a társadalmi újraelosztás és az elismerés (politikai érdekérvényesítés és reprezentáció) összefonódó politikájának diagnózisa és közpolitikai tovább gondolása fontos eleme lehet a magyar demokratikus, antirasszista politikát képviselő közélet számára⁵. A romák egyszerre áldozatai és alanyai az újraelosztás és az el nem ismerés igazságtalanságainak, azokat azonban mégis két egymástól elkülönülő diskurzus/közpolitika szerint orvosolják. Az emberi méltóság el nem ismerését és igazságtalanságát, általában jogilag megragadható diszkriminációellenes politika mentén kezelik, továbbá a romák reprezentációját próbálják biztosítani a kisebbségi törvény által nyújtott szűk lehetőségeken keresztül. Az újraelosztás torzulásából fakadó materiális igazságtalanságot pedig elsősorban a szegénység- és

³ Czifrusz Márton, Ivanics Zsófia, Kovai Cecilia és Meszmann T. Tibor: 'A magyarországi munkásság a hosszú lejtmenetben'. *Fordulat, Társadalomelméleti Folyóirat*, 26. Szám.

⁴ U.a.

⁵ Erről a problémáról részletesebben itt lehet olvasni. https://nepszava.hu/1137276_mit-kezden-a-romakkal-a-szocialdemokracia

a kirekesztéssel ellentétesen politikával korrigálják. Általában az elismerést biztosító „kisebbségi” romapolitikát a szegénységpolitika ellenében fogalmazták meg s ezért ezt a dilemmát egyik kormány sem tudta meghaladni és következetesen feloldani.

Egy ilyen komplex, generációkon átöröklődött strukturális igazságtalanság orvoslására, mint amivel a magyarországi romák is szembesülnek, nem elégséges sem az újraelosztás, sem az elismerés egyedüli és egyszeri korrekciója. Ezek nem egymást kizáró, hanem egymást megerősítő, rendszerszintű, folyamatos esélykiegyenlítő beavatkozásokat igényelnek, melyek elhalasztása beláthatatlan társadalmi következményekkel fog járni. Hiába a civil és az uniós forrásokból finanszírozott rövidtávú roma integrációs tevékenységek, ha az alapvető jóléti ellátások hiányoznak. Ebben az esetben nemhogy az integrációt, de még a megkapaszkodási lehetőséget is elveszik.

Javaslatok:

A romák komplex társadalmi egyenlőtlenségének a csökkentése érdekében (amelynek meghatározó eleme a jogállamiság újrarápítása – benne a kisebbségi ombudsman és az EBH intézményeinek visszaállítása és megerősítése – két legsürgetőbb társadalmpolitikai stratégiát javasolunk, amit aztán több komponensre és fejlesztési programokra lehet bontani.

1. *Társadalmi szolidaritást elősegítő javaslatok.* Ezek azok, amelyek nem kizárólag romákra céloznak, azonban a romák többsége kiemelt kedvezményezettje ezen társadalmi szakpolitikáknak.
2. *A romák kulturális és jogi emancipációját támogató javaslatok.* Magyarországon törvény biztosítja, hogy a kisebbséghez tartozó személyeknek „joguk van történelmük, kultúrájuk, hagyományaik megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához és továbbadásához” (2011. évi CLXXVII. tv a nemzetiségek jogairól). Mindeközül, ennek ellenére a romák kulturális esélyegyenlőségének sem intézményi, sem személyes feltételei nem valósultak meg. Továbbá vissza kell állítani a romák jogegyenlőséget garantáló állami intézményeket és támogatni a jogvédő civil szervezeteket.

Társadalmi szolidaritást elősegítő intézkedések

(1) **A gyerekesélyek növelését, a gyerekszegénység mérséklését és újratermelődésének megakadályozását** célzó szakpolitikák: a családtámogatási rendszertől a gyermeknevelési-anycsági ellátásokon át a gyerekek napközbeni ellátását szolgáló rendszerig, valamint a leghátrányosabb helyzetű gyerekek, fiatalok célzott támogatása, az iskolai rendszer befogadását és a roma gyerekek integrációját erősítő intézményes és tantervi reformok megvalósítása. Óvodától az egyetemig kiegészítő programok (tanodák, kollégiumok), források és ösztöndíjak biztosítása.

(2) **A területi egyenlőtlenségek csökkentését** célzó intézkedések alapvetően a leghátrányosabb helyzetű, leszakadó térségek, kistérségek, és települések problémáit célzó komplex szakpolitikák: Elsősorban gazdasági intervenciók, szociális, egészségügyi, oktatási, lakhatási, jogi szolgáltatások létrehozására, illetve a meglévő, de nem megfelelően működő szolgáltatások megerősítése, kiegészítése, elérhetőségének fejlesztése – területi és társadalmi mobilizációt segítő intézkedésekhez kapcsolódva.

(3) **A gettótelepüléseken, mélyszegénységben élők (jelentős részben romák) esélyegyenlőségét biztosító** intézkedések: lokális gazdasági innovációkat és képességeket erősítő programok indítása, a többszörös kirekesztettséggel küzdő (aluliskolázott, tartósan munkanélküli, szegény), szegregált kistépülésen vagy városrészben élő családok jogi, szociális, oktatási, egészségügyi, foglalkoztatási, lakhatási támogatása – területi és társadalmi mobilizációt segítő intézkedésekhez kapcsolódva. Külön figyelemmel az EU-s támogatásokkal (is) megvalósuló energiaszegénységelleni, környezettudatos programokra, főleg a nulla energiát igénylő, lakásszövetkezetekben, kalákákban megvalósuló ökoházak építésére.⁶

(4) **Széleskörű médiakampányokkal, érzékenyítő programokkal, oktatási segédanyagokkal** erősíteni kell az Egy-Magyarország, a közös haza identitását, a romák azonos jogainak méltóságát, elvitathatatlan magyarságát.

A romák kulturális és jogi emancipációjának a támogatását segítő intézkedések

Roma kulturális és oktatási, valamint jogvédő intézmények visszaadása és létrehozása: mindazon kulturális és jogvédő intézmények visszaadására gondolunk, amelyeket a különböző kormányok elvettek, vagy a finanszírozás megvonásával megszüntettek, mint pl. az Amaro Drom újságot, a Rádió C-t, a Budapesti Cigány Módszertani Központot/Házat és annak balatoni üdülőjét. Halaszthatatlan a Roma színház, múzeum, kulturális központ létrehozása.

(1) **Roma kulturális és médiaszakemberek képzése, kulturális tevékenységek generálása, támogatása,** amely küzd a társadalmi kirekesztés ellen és megváltoztatja a többségi kultúra narratíváját, "romaképét" és megmutatja a roma kisebbségi kultúra és művészet sokszínűségét és értékeit.

(2) **Roma konfliktusmegelőző és jogvédő szolgálatok** (Roma Parlament, NEKI) újraindításának támogatása

⁶ <https://merce.hu/2019/10/19/horvath-aladar-mit-kepviseljenek-a-zold-demokratak/>